

Kép, identitás, érték

Könyvek, sorozatok Nógrádból

Esztétikus füzetek láttak napvilágot a Nógrád Megyei Önkormányzat kiadásában az elmúlt év őszén, amelyek a nógrádi identitás erősítése jegyében mutatják be – Nógrád történelmi eseményeit, tárgyi emlékeit és értékeit, jeles személyiségeit – mindazt, ami a tankönyvekből kimaradt vagy kisebb hangsúlyt kapott.

A *Nógrád: A varázslatos világ* könyvsorozat első darabja a *Nógrád megye történelmi jelképei* című kötet, amely két elkülönülő tanulmányt tartalmaz, ahogy a címlapon szereplő két ábra is jelzi. Első részében dr. Á. Varga László levéltáros a nógrádi pecsétekről és címerekről értekezik. Kialakulásuk országos előzményeit és megyei történetüket rajzolja meg a leggyakoribb jelképek variánsainak elemzésével, majd az elemzett címereket ábrákon is bemutatja a szerző, és lelőhelyeiket is taxatív felsorolja. A második részben dr. Szvircek Ferenc ny. címzetes múzeumigazgató *Nógrád megye zászlója* címmel a vármegye zászlójának történetét tárja elének: „A megyei Levéltárban 1976-ban őriztek egy zászlót, amely kivitelénél fogva is megérdemli a figyelmet”, ennek részletező bemutatását tartalmazza a kötet. Sajnálatos, hogy nem szól a szerző arról, van-e ma „felszentelt”, hiteles zászlója Nógrád megyének, és

amennyiben van, hogyan néz ki, melyek a főbb ismérvei, látható, sajátos jegyei.

A sorozat második füzete Reiter László *„Nógrád a közügyért”: Források az egykori vármegyeháza történetéből* című írását tartalmazza. A szerző – Balassagyarmat és Szécsény városának és térségének múltját kutató szakemberként – az egykori balassagyarmati vármegyeháza történetével ismeret meg. Gazdag forrásanyagra építő munkájában nem feledkezik meg a megyegyűlések előző helyszíneinek (Fülek, Szécsény, Hollókő, Szügy) megemlékezéséről, és az 1763-tól a megyei disputákat jó tíz éven át rendszeresen befogadó szügyi épület bemutatásáról sem. Mint írja, az épület alkalmatlanná válása után, 1790-től költöztetik a levéltári és élő iratanyagot, valamint magát az igazságszolgáltatás apparátusát is Balassagyarmatra, több kisebb épületbe. Az új megyeháza építése 1834 elején indult meg, a hivatalos megnyitási ceremóniára 1835 októberében került sor. Reiter László a közel két évig tartó építkezés körülményeit, eseményeit is felidézi. Végül a balassagyarmati Nagy Iván történész nyomán megvilágítja Nógrád egykori megyeházának építészeti jellemzőit, tárgyi emlékeit.

A sorozat harmadik darabjában Szirácsik Éva az 1705-ös szécsényi országgyűlés

című dolgozatában az 1703–1711 közötti Rákóczi-szabadságharc egyik sorsfordító eseményéről, az 1705. év őszi Szécsényben megtartott országgyűlés történéseiről tárja elénk a kutatási eredményeket. Teszi ezt – a *Szécsény felé* című bevezetője, majd a helyszín, az úgynevezett Borjúpást bemutatása után – az országgyűlés napirendjének tárgyalásával. A szerző ezzel áttekinthetően tagolja kötetét, de a tágabb történelmi kontextusban is segíti az eligazodást. Jelzi ugyanis: többek között itt kellett dönteni arról, hogy a szabadságharcot folytatják, vagy békekötésre kerül sor, és I. Józsefet királyként elismerik, illetve megoldást kellett találni az ország számos súlyos belső problémájára is. Bár itt nem mondták ki a Habsburgok trónfosztását, de megteremtették az önálló magyar állam – reformokkal is harcoló – egységét. Végül emlékeztet az országgyűlés 300. évfordulójára, a Szécsényben, 2005 szeptemberében tartott emlékülésre.

A 4. füzetben Tari Lujza *Rajeczky Benjámint* című emlékezése olvasható, amelynek alapját képező előadására Pásztón, 2008. november 11-én, a zene-tudós születésének 107. évfordulója alkalmából rendezett emléknapon került sor. A szerző, a pásztói születésű népzene-kutató az előszó utáni első fejezetben Rajeczky Benjámint (1901–1989) biográfiáját – a hosszú és változatos életút fontosabb állomásait dátumszerű megjelölésével – ismerteti. Ezt követően a zene-tudós családi hátterét, gyermek- és tanulóéveit, az egri cisztercita gimnáziumi és innsbrucki egyetemi tanulmányait idézi fel, betekintést nyújt tanári pályájának egyes szakaszaiba. A legnagyobb hangsúlyt Rajeczky zenetanári, népzene-tudósi és -kutatói munkásságára fekteti. Végül a palócvidéken végzett tevékenységéről szól és méltatja azt. Utal arra is,

hogy Pásztó városa példamutatóan ápolja a jeles polihisztor-mentor emlékét.

A sorozat 5. tagjaként megjelenő összeállításában Szabó János – salgótarjáni sportszakíró – *Nógrádi olimpiikonok* című, az olimpiai játékokon különböző minőségben – sportvezető, edző, versenyző stb. – résztvevő nógrádiaknak, vagy Nógrádhoz valamilyen módon kötődő személyiségeknek állít emléket. A tanulmányt három egységre bontva teszi áttekinthetővé. Első „dicsőségtábláján” a Nógrád megyei egyesületek 14 olimpiikonját helyezi el. Őket az életrajzismertető részben Deák Gáborral, az ÁISH és a MOB egykori elnökével „vezeteti fel”. A második szakaszban a Nógrád megyei születésű, de nem nógrádi egyesülethez tartozó olimpiikonokat veszi számba. Végül azokat a személyiségeket mutatja be, akik életük során, munkásságukban kötődtek, kapcsolódtak Nógrád megyéhez és az olimpiai mozgalomhoz.

A sorozat 6. füzetében Bódi Györgyné dr. *Pillanatképek a losonci Kaszinó és Vigadó életéből* című dolgozata szerepel, amelynek jelentősége abban áll, hogy nemcsak magát a címbeli patinás épületet mutatja be, hanem a „Felvidék Debrecenének”, Losoncnak a történelmében is végigvezeti olvasóját. Megtudjuk: Losonc városa a 19. századi vérzivataros évtizedek után, az 1850-es évek elejétől éledt újjá főnix módjára. A Kaszinó és Vigadó működése az 1885. évi felújítás után élénkült meg igazán. Ekkor például már gőzfürdői szolgáltatást is kialakítottak az épületen belül, és elismertségét bizonyítja, hogy szerepelt a német nyelvű idegenforgalmi kiadványokban is, ekképp: „Aki ma Losoncra látogat, gyönyörködhet a felújított Kaszinó és városi Vigadó szálló műemlék épületegyüttesében [...] új funkciója az egykoriakat idézi, vendéglő, cukrászda, boltocskák,

csodálatos konferencia terem és magas színvonalú szálloda fogadja a látogatókat.”

A *Nógrádi kincsestár* című, fotókat tartalmazó kiadvány – az előbbi sorozaton kívül, de ugyancsak a nógrádi identitás erősítésének jegyében – a „Nógrád a varázslatos világ!” szlogennel az első oldalán látott napvilágot M. Szabó Gyula szerkesztésében. A bevezetőt jegyző Becsó Zsolt, a Nógrád Megyei Közgyűlés elnöke közvetlen hangnemben szól az album olvasóihoz, ezzel is jelezve a kötetet létrehívó nemes szándékot: „Kitárva áll az ezer éves Nógrád megye kincsestárának képzeletbeli ajtaja. Kérem, lépje át a küszöbét, hogy saját szemével győződhessen meg arról, hogy a fotográfusok valós, csodás értékeket örökíttek meg.” A pompás, 136 oldal terjedelmű, nagyalakú, színes

kötetben egy-egy egész oldalon kaptak helyet a megye önkormányzattal bíró települései, melyhez rövid – magyar és angol nyelvű – történeti leírás kapcsolódik. Az albumot címerrajz, természeti, táji és épített környezetet bemutató fotók színesítik. Egyetérthetünk Becsó Zsolttal, aki bevezetője végén ekképp fogalmaz: „Ha figyelmesen végiglapozzák a fotóalbumot, bizonyára azonnal megértik, miért mondják: »Nógrád a varázslatos világ!«”

A füzet sorozatot és a *Nógrádi kincsestár* című albumot ezúton is ajánljuk mindazoknak, akik táj hazánk, Nógrád megye értékeire, szépségeire fogékonnyak, és a kiadványok forgatása során feltöltődni, épülni kívánnak.

(Új Műhely, Salgótarján, 2008, 2009)

BOZÓ ANDREA

Értő Fülek

Magyar Zoltán – Varga Norbert: *Amikor még szűk vót a világ.
Mondák és hiedelmek Fülek vidékén*

„Magyar Zoltán és Varga Norbert munkája a palócföldi szövegfolklor első, egy adott tájegység teljes vonatkozó műfaji hagyományát bemutató mondakötete, mely a palóc régió egy eddig jóformán ismeretlen belső tájegységének, Fülek vidékének néprajzi vizsgálatát tűzte ki céljául.” A könyv hátoldaláról származó bevezető idézet után engedtessek meg nekem, hogy egy olyan írást közöljek, amelynek nem

elsősorban a szakmai értékelés a fő feladata. Azon kívül, hogy szeretném felhívni az olvasó (helybéli azaz palócföldi, palóc és nem palóc, határon inneni és túli földijeim, csakúgy mint bárki más érdeklődő) figyelmét a kötet jelentőségére, néhány személyes gondolatot és élményt is megosztanék vele, amelyekre a könyv olvasása indított.

Először is le kell szögezni: a gyűjtés abban az időben történt (nagyraérett az

utóbbi évtizedben), amikor a néprajz által gyűjthető folklórányag általános érvényűen javarészt sírba szállt az idősebb nemzedékekkel, és rohamos gyorsasággal szinte teljesen kikopott a közgondolkodásból és világszemléletből. Ehhez képest az először 2007-ben napvilágot látott kötet 775 szövegfolklór alkotást publikál, amely még mindig csak töredéke a felgyűjtött anyagnak, és mindez a televízió, számítógép és a hagyományos közösségek széthullása idején. Igaz, a gyűjtők többnyire inkább csak az idősebb (helyenként középkorú) nemzedék tagjainak elbeszéléseire támaszkodhattak, amint ez a könyv végi adatközlők mutatójából kiderül. Érdeemes tehát fellapozni a könyv végi jegyzeteket és mutatókat is az adatközlőkről és a gyűjtés helyeiről. A jegyzetből megtudhatjuk, melyik történetnek ki az elbeszélője és ki gyűjtötte, az adatközlők mutatójából kikereseshetjük születési évüket és a gyűjtés évét. Ez nemcsak annak felméréséhez érdekes, hogy melyik generáció milyen mélységig tudja felidézni a mondahagyományt, hanem a nyelvi kifejezésmód miatt is, mivel a szövegek jórészt fonetikusnak vannak legépelve, és sokszor hordoznak már kihalt nyelvben levő nyelvi archaizmusokat, amelyeket megfigyeléseim szerint már csak elszórtan használnak, a fiatalabbja pedig egyáltalán nem, vagy legfeljebb csak tréfálkozás céljából. A bevezető utolsó fejezetében a mondák őrzőiről kicsit bővebben is szó esik. Egynémelyükről egyebet is megtudhatunk, és a szerzők maguk is vallják – ahogy az a hosszabb ideig tartó rendszeres látogatások során a kutató néprajzos és adatközlője között lenni szokott – személyes emberi kapcsolatok alakultak és mélyültek el. A tudomány emberét ilyenkor lelke mélyéig meghatja az a tudás és lelkiület, amellyel a régi,

elmúlt paraszti és pásztorvilág utolsó képviselőinél találkozik. A könyv végi fotóillusztráció némi ízelítőt nyújt ezekből a találkozásokról.

Meglepő a narratívák sokrétűsége. A szerzők nyolc nagy csoportba osztályozták őket, amelyek közt persze időnként átfedések is vannak. Eszerint olvashatunk itt *eredetmagyarázó, történeti, helyi, bűn- és bűnhődés típusú mondákat, betyármondákat, kincsmondákat, hiedelemmondákat és legendákat*.

Nemcsak szöveggyűjteményről van azonban szó. Magát a szöveggyűjtemény részt ugyanis egy értékes, színvonalas szerzői bevezető és kommentár előzi meg, amely sok hasznos információval szolgál (nemcsak a szakmabelieknek), ugyanakkor behelyezi a gyűjtést egy szélesebb szakirodalmi kontextusba. A Fülek vidéki palócokról szóló bevezető fejezet bemutatja a szélesebb palóc terület szerves részét képező Fülek-vidékének táji, történeti, néprajzi vonatkozásait, és az azt vizsgáló kutatók vonatkozó munkásságát a 19. századtól napjainkig. A további fejezet viszonylag részletesen kommentálja a szöveggyűjtemény egyes fejezeteinek tartalmát, ill. némely szövegekhez, a bennük szereplő motívumokhoz fűz magyarázatot, és sokszor igen érdekes információkat tartalmaz egy-egy történet vagy motívum eredetéről, a gyűjtés körülményeiről. A szöveg a témát érintő szakirodalomban való alapos jártasságról tanúskodik. A történeti vonatkozásoknak is nagy figyelmet szentel, mivel a gyűjtött szövegek jó része történelmi eseményekhez, személyekhez kapcsolódik. Gyakran bizonyosodik, hogy a népi emlékezet igen régi időkbe, a középkorig is visszanyúl, lásd a Szent Lászlóról szóló legendákat, vagy a tatárjárás idején Fülek várát birtokló legendás Fulkó lovag alakja köré szövődő mondahagyományt.

A helyi mondák azok, amelyek hűen illusztrálják a helybéli ember (sokszor mitikus) viszonyát szűkebb hazájához, a tájhoz, melyhez ezer szállal hozzákötötte az élet. A történetek többsége (templomok csodás építése, haranghoz fűződő csodák, alagutak, sárkányok jelenléte stb.) még a mitikus időkbe nyúlik vissza, amikor még a tudást nem a felülről irányított oktatási rendszer intézményeiből merítették. A kötet címe: *Amikor még szűk volt a világ* – ahogy ezt az egyik adatközlő megfogalmazta – elgondolkodtató. Bár térben ma jóval nagyobb távolságokat át tudunk hidalni, de... Környezetünket, életünket nem szűkítettük-e be azzal, hogy mindent lecsupasztítottunk, elszemélytelenítettünk, racionalizáltunk? És mi az, amit a mai ember tud a környezetéről? Személyes élmények ma már alig kötnek bennünket hozzá. Jobb esetben talán kiolvastuk a honismereti könyvből egy-egy hely közzétanát, a rajta élő növény- és állatvilág összetételét, vagy egy templom datálását, a korszak stílusjegyeit, és azt hihetjük, mindent tudunk. Rosszabb esetben felcseréltük valós környezetünket egy virtuális világra, és így egyre inkább elszakadunk tőle. Valóban *tágabb* lett azóta a világ?

Kiemelném még a hiedelemmondákról szóló fejezetet, amely mind a szöveggyűjteményben, mind pedig a bevezető kommentárban a legterjedelmesebb részt foglalja el. Ez azt bizonyítja, hogy a mágikus gondolkozásról és a mitikus lényekről szóló hiedelmek igen gazdagok voltak a vidéken. Különös történeteket olvashatunk itt nemcsak a boszorkányról, hanem a táltost helyettesítő garabonciásról (barboncás) és tudós emberről is, kísértetekről, lidércről, tüzes emberről, sárkányról stb. A legendákról szóló részben pedig a Krisztusról és Szent Péterről szóló legendamesék

mellett a környékbéli vallásos ájtatosságok csodával megjelölt helyszíneiről tudhatunk meg többet.

A kötet nemcsak szakmai szempontból hiánypótló. Nekünk, itt élőknek különös jelentőséget hordoz, akár felismerjük, akár nem. Bizonyára sokunkban ott csengenek még gyermekkorunk történetei, amelyekre annak idején felkaptuk a fejünket, amikor nagyszüleink, szüleink vagy más felnőttek megpendítettek egy-egy régi történetet. Sokszor már csak töredékekben jutott el hozzánk: egy-egy kifejezés, név ismerősen hangzik, mint mondjuk a „*morkoláb*”, a „*kókó*”, vagy a „*tüzes ember*”, vagy *Nagyszemű Paja*, a vidék betyárjának neve. A könyvet olvasva felderengenek ezek az emlékmorzsák, és sokszor teljes történetté állnak össze, mivel a szövegek többsége kontextusukba behelyezve szerepelteti őket.

Akaratlanul is felmerül az emberben a kérdés: hogyan hangzanának ezek a történetek, ha száz, vagy akár ötven évvel ezelőtt gyűjtötték volna fel őket? Menynyire lett volna szerteágazóbb, gazdagabb, vagy akár egységesebb? Hogyan befolyásolja a kor a szövegfolklor értelmezését az adatközlők részéről, azaz mit jelentenek nekik ezek a történetek? Mesebeszedet, lehetséges igazságot, amelyhez azonban személyes tapasztalás nem fűződik, vagy megélt valóságot – a kommentárokból sokszor előviláglik, hogyan viszonyul a történet tartalmához maga a mesélő. Mit jelent benne élni egy műveltségben, amelynek szerves részét képezik az itt olvasott történetek, és menynyire tekintünk milderre másképp mi, akik azóta gyökeresen átformálódott, „felvilágosodott” életmódot élünk, vagyunk kénytelenek élni egy nagymértékben átstrukturálódott társadalomban? És milyen lépcsőfokok vezettek idáig, és milyenek kell hogy következzenek?

Végezetül fontosnak tartom kihangsúlyozni, amit a szerzők is megemlítenek a bevezetőben: az itt kötetbe szedett szövegfolklor alkotásokat ugyan a mai Szlovákia területén gyűjtötték fel, de mivel határmenti területről van szó, hiba lenne ezt a gyűjtést a közel eső magyarországi részekről elszigetelten, kizárólag a felvidéki palócságra vonatkoztatni. A történelem ismeretében jól tudjuk, hogy a tárgyalt területhez történeti-földrajzi szempontból a Salgótarján környéki falvak is hozzátartoznának, ha a mesterségesen meghúzott államhatár nem szólt volna közbe. Sajnos a gyűjtőmunkák nagy része a határ meghúzása után zajlott, így szinte alig fordul elő olyan gyűjtés, amely az egykor szervesen összetartozó részeket együttesen vizsgálná (itt hadd említsem meg a könyvben is szereplő Nagy Zoltán nevét, aki évtizedeken keresztül áldozatos munkával gyűjtött népdalt és szövegfolkloort, és amennyire akkoriban a körülmények engedték, nem állította meg az államhatár sem. Amint arra a szövegek is rámutatnak, a felvidéki rész mondahagyományában éppúgy benne vannak a magyar történelem alakjai, él Csanyi Feri, a ceredi gyógyító alakja, vagy Vidróckie, vagy a mátraverebély-szentkúti búcsújáró hely és egyéb, a mai Magyarországon található helyszínek. Az idősebb generáció még megélte a 1938-as visszacsatolást követő időszakot, amikor is a két terület egymással újra össze tudott forni, így tehát ha összevetnénk a határhoz közeli magyarországi részen

felgyűjtött azon mondahagyományt, amely a határt megelőző időkben keletkezett (ha lenne ilyen nagyszabású és alapos gyűjtés), nyilván kevés különbséget észlelnénk. Ennélfogva tehát ez a könyv nemcsak a felvidéki rész szellemi örökségét őrzi, hanem tulajdonképpen az egész történeti Nógrád megye palócságát is, ahogy az egyetemes magyar népi szellemi kultúrájának is szerves része.

A szerzők közül *Varga Norbert* Füleken él, szociológiát végzett, néprajzi gyűjtőmunkával több évtizede foglalkozik, feleségével együtt már 14 éve vezetik Füleken a Rakonca néptáncgyűjtést. Magyar Zoltánnal együtt társszerzője volt a 2006-ban megjelent *„Három szem klockocska. Egy gömöri pásztor hiedelemvilága és történetei”* című kötetnek. Magyar Zoltán, a szerzőpáros másik tagja néprajzkutató, az MTA Néprajzi Kutatóintézetének főmunkatársa. Már több gyűjteménykötet is megjelent, ahol a felvidéki szövegfolklor hagyományt fűzte csokorba, pl.: *Torna megyei népmondák* (2001), *A mindentudó fű. Zoborvidéki mondák és hiedelmek* (2002), *Bucsek József mesél. Kiskovácsvágási mesék és mondák* (2004), *Népmondák Medvesalján* (2006). A gyűjtő- és szerzőpáros második közös kötete, *Amikor még szűk vót a világ. Mondák és hiedelmek Fülek vidékén*, 2007-ben látott először napvilágot, tekintettel azonban a nagy érdeklődésre, tavaly megjelent a második kiadása is.

(*Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2007*)

